

Handwritten signature

ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ ԵՄ:

Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՄԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՄԱՍԻՆ,

ՏԻՄՈՒՆԼԻՆԻՑ ՍՊԵՏՅԱՆ

29.06.2026թ.

ԿԱՐԾԻՔ

Արուսյակ Այոշայի Շիրինյանի «Պատմական ժամանակի ընկալումը հայ եկեղեցական մատենագրության մեջ /V-XV դդ./» Թ. 00.05 «Կրոնի տեսություն և պատմություն /պատմական գիտություններ/» մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության մասին

2026 թ. հունիսի 29-ին տեղի ունեցավ Խ. Արովյանի սենյան ՀՊՄՀ հայոց պատմության ամբիոնի նիստը, որին մասնակցում էին ամբիոնի վարիչի պաշտոնակատար, պատմ. գիտ. թեկնածու, պրոֆեսոր Է. Գևորգյանը, պատմ. գիտ. դոկտորներ, պրոֆեսորներ Վ. Վիրաբյանը, Ս. Պողոսյանը, Խ.Ստեփանյանը, պատմ. գիտ. թեկնածու, պրոֆեսոր Ա. Հարությունյանը, պատմ. գիտ. թեկնածուներ, դոցենտներ Է. Հովհաննիսյանը, Լ. Վիճոնյանը, Է. Մելքոնյանը, Ա. Եփրիկյանը, Մ. Եղյանը, Ս. Խաչատրյանը:

Քննարկվեց Արուսյակ Այոշայի Շիրինյանի «Պատմական ժամանակի ընկալումը հայ եկեղեցական մատենագրության մեջ /V-XV դդ./» թեկնածուական ատենախոսությունը՝ պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցելու համար:

Ելույթ ունեցան ատենախոսության գրախոսներ, պատմ. գիտ. թեկնածու, պրոֆեսոր Է. Գևորգյանը, պատմ. գիտ. թեկնածու, պրոֆեսոր Ա. Հարությունյանը, ովքեր հրապարակեցին իրենց գրավոր կարծիքները:

Քննարկման արդյունքներն ամփոփեց ամբիոնի վարիչի պաշտոնակատար, պատմ. գիտ. թեկնածու, պրոֆեսոր Է. Գևորգյանը:

V-XV դարերի հայ եկեղեցական մատենագրությունն իրեն հատկացնում է բնագրերի եզակի համակարգ, որը ձևավորվել է պատմական խզումներ, հարկադրված աղետների յուրօրինակ պայմաններում: Այդ համատեքստում ժամանակի հիմնական գործընթաց է բերել գոյաբանական և աստվածաբանական բնույթ՝ եկեղեցական հիմնական գրությունը դարձնելով պատմության հավաքական հրշոդոսություն և վախճանաբանական պատմության առարկա:

Արուսյակ Շիրինյանի թեկնածուական ատենախոսությունը նվիրված է հայ եկեղեցական մատենագրության մեջ պատմական ժամանակի ընթացքի փոփոխության վերլուծությանը: Ներածությունից, չորս գլուխներից, եզրակացություններից, հիմնական սկզբնաղբյուրների և գրականության ցանկից բաղկացած աշխատությունում ամփոփված են երկայացրել է հիմնահարցի արդյունքները, գլխական և խնդրահարկային նշանակությունը, նպատակն ու խնդիրները, ժամանակագրական շրջանակները և հեռանկարները, սկզբնաղբյուրների և գրականության տեսությունը:

Օգտագործելով հայերեն և օտարալեզու մեծաքանակ աղբյուրներ, մասնավորապես անտիկ և հույ փոքրագրերն, լատինական և հունարեն, հայրաբանական գրականության նյութեր՝ ատենախոսը քայլ առ քայլ լուսավորում է անթիվ ժամանակաշրջանում պատմական ժամանակի հասկացության ծագումը, աստվածաբանական ժամանակավարության մոդելները՝ հույական և եկեղեցական հիմնական գրություններում: Նա այն միտքն է ընդգծում, որ Պլատոնը մշակել է նոր վախճանաբանական հիմնական կյանքի նոր աշխարհագրություն, որն առանձնացված չէ տարածությունից, որովհետև դրա անցյալ և հիմնված է առասպելի բնույթի վրա: Նոր ժամանակի սկզբնաղբյուրները գրվում է անշրջելիությունից:

Իսկ Արիստոտելը պնդում է, որ բնության գիտությունը գործ ունի իմաստների, շարժման և ժամանակի հետ: Ըստ ատենախոսի Արիստոտելը գտնում է ժամանակի շարժում չէ, ոչ ավելի երկար է, ոչ ավելի կարճ, և անմասնատիրոջ ժամանակը ժամանակն այն չունի որևէ արագություն: Հետևաբար Արիստոտելի պատկերացումը ժամանակի մասին երկակի է. ժամանակը շարժում է, որի արագությունը գրոյական է: Հույն փոքրագրերի ժամանակի և շարժման փոխհարաբերությունը իրար հակառակ է: Մի կողմից, ժամանակը շարժման փոխհարաբերություն է, որի արագությունը գաղափարով, և այդ անհարաբեր շարժումը տևող է ժամանակի շարժման մեջ:

Ատենախոսի եզրահանգումներից է, որ <հիշողություն> չունենալու և <ժամանակ> չնկատելու մարդու նման ցանկությունը խոսում է նրա միշտ <լինելու> ծառավի մասին:

Աշխատանքում համառոտ ներկայացվում են ժամանակի մասին պատկերացումները եգիպտական և շումերական առասպելաբանական ավանդույթներում ժամանակի մասին պատկերացումները, որտեղ ժամանակը խարսխված է առավելապես փուլային և սրբազան կարգերի վրա:

<Իմնվելով Թորայի բնագրերին՝ հեղինակը ժամանակի ընկալման նկատմամբ է որպես իրադարձությունների հաջորդականություն՝ կապված պատմության մեջ աստվածային ներգործության հետ: Անդրադառնալով հիմնահարցի վերաբերյալ հեղինակը հայտնի ժառանգությանը՝ ատենախոսն այն միտքն է ընդգծում, որ ըստ քրիստոնեական և հրեական աստվածաբանության, Աստված գոյություն ունի ժամանակից դուրս: Նա Աստված է, Անփոփոխ և Ամենակարող, Նա ոչ մի փոփոխության ենթական չէ: Նա պոլեոսուն ունի ժամանակի յուրաքանչյուր պահ և միևնույն ժամանակ՝ հավերժության մեջ: Հիմնարկն են նաև Նոր Կտակարանի վկայակոչած երկու աշխարհների՝ <Ներկա դարաշրջանի> և <Երբեք դարի> վերաբերյալ հեղինակի վերլուծությունները:

Գիտական հետաքրքրություն են ներկայացնում միջնադարում հայտնված, որպեսզի մատենագրության մեջ պատմական ժամանակի հասկացության, Միջնադարում ժամանակի գծային ընկալման ձևավորման վերլուծությունները: Իրավացիորեն այն միտքն է ընդգծվում, որ հայկական մտածելակերպում գերիշխում է կողմնորոշումը դեպի անցյալը, որպես ինքնության պահպանման առաջնություն: Երբ անցյալի վաղ կենտրոնացումն ապահովում է ոչ թե կտրուկ փոփոխություններ, այլ կայուն համակարգ, ինչը կարևոր չափորոշիչ է հայկական մտածելակերպի համար: Եվ ամենևին պատահական չէ, որ Մովսես Խորենացին իր <Հայոց պատմություն> հենց սկզբում սահմանում է ինչպե՞ս պատմության վեկտորը և պահպանման նպատակը: Աստվծության հետևանքով իրենք է պատմությունը մեկնաբանել որպես իմաստով լի շարժում: Իսկ անցյալն ու ներկան սկզբում են մեկ տողով, որը հաղթահարում է մոռացությունը՝ շնորհիվ հիշողության:

Ատենախոսը փորձել է փրկություն գտնել ժամանակից: Մոռենալիս իրեն և իր ժողովրդի պատմությունը երեք մասի բաժանելու հանգամանքը՝ այն մարտնչական ու որպես Ռիկյուրի համարժույթ փուլերի երեք պահերի նմանություն: Առաջին փուլը մշակութային և առասպելական նախաստեղծումն է, որի միջոցով աշխարհը հասկանում է իր

ծագումը, երկրորդը՝ պատմական ինքնագիտակցության ուրվագծերը, որոնք ընթացում են քրիստոնեական հավատքի ընդունման միջոցով, երրորդը՝ ներկայիս ընկալվող հայկական և աստվածաբանական վերաիմաստավորումն է, որտեղ խորենացին հանդես է գալիս որպես և՛ մասնակից, և՛ ականատես:

Եզրահանգումն այն է, որ պատմության նրա բաժանումը ոչ մի կերպ չհարադրական է, այլև մեկնաբանական. նա ժամանակայինը կառուցում է իմաստը և ինքնությունը կարգույթներով՝ ներառելով ընթերցողին այդ իմաստների հոսքի մեջ: Խորենոսի վերաբերմանը նկարագրում իրադարձությունները, այլ չնայած է տեղավորել հայոց պատմության մեջ ազգի լայն, համընդհանուր համատեքստում՝ համեմատելով այն աստվածաշնչի և աստվածաբանական ժամանակագրությունների հետ: Խորենացին գիտակցել է մարդկային ընկալման և ժամանակի սահմանափակումները: Ուստի նա հրաժարվում է մանրամասն նկարագրել մարդկության ամբողջ պատմությունը՝ հույս անելով, որ ինքնաբերական կյանքի սահմանափակումներին և մեկ դարի կարճատևությանը, պատմությունը անգնել է, բայց պատմաբանի կյանքը՝ սահմանափակ:

Որոշակի վերլուծության են ենթարկվել Անանիա Շիրակցու և Մովսես Խորենոսի Մայրագոմեցու երկերում առկա ժամանակի ընկալման մասին մեկնությունները: Խորենոսը ժամանակն իմաստավորվում է որպես ուղղորդված գործընթաց, որը ծավալվում է աստվածային նախախնամության շրջանակներում, ինչի շնորհիվ ծնվում է մարդու կյանքի ուղու ամբողջական ընկալումը: Այս նույն համատեքստում է խորենացին XII-XI դարերում հայ մատենագրության մեջ պատմական ժամանակի հասկացության փոխարենով Ստեփանոս Այունեցու, Հովհան Օձնեցու, Խոսրովիկ Թարգմանիչի, Համադ Ավանեսի, Խոսրով Անձևացու և Անանիա Նաբեղունի օգտին կրոնագիտության և պատմությանը: Ընդհանուր առմամբ, հիմնականում բոլորի մոտ էլ ժամանակն ընկալվում է որպես արարչագործությունից դեպի հավերժություն շարժում:

Հետագայում՝ XII-XV դարերում նույնպես հայերի մոտ ժամանակի ընկալումը կողմնորոշված է դեպի անցյալը և հավերժականը: Այդ ավանդույթը զգալիորեն և պահպանվում մինչև օրս: Այդ ըմբռնումն առկա է Ներսես Շնորհալու, Վարդան Անեցու, Հովհաննես Երզնկացու, Գրիգոր Տաթևացու աշխատություններում: Այսպես, Շնորհալու համար ժամանակի ընկալումն առկա փորձն կապված է անհատական, մարդաբանության և քրիստոնեական ինքնության պահպանման հովվական խնդրի հետ: Եվ

Վ. Արևելցու համար ժամանակը պարզապես գծային հոսք չէ, այլ փափուկ է, որը մոտեցրել է տիեզերական ուղիներ և կրկնվող գործընթացներ:

Ատենախոսի կարևոր դիտարկումներից է նաև այն, որ պատմական ժամանակի ընկալումը հայոց ծիսական ավանդույթում ձևավորել է քրիստոնեության պատմության համատեքստում և որի վրա նկատելի է պատմական ժամանակի հրեական ընկալման ազդեցությունը:

Ուշագրավ են նաև հեղինակի ելքայնությունները՝ նրանք, ովքեր ամենաքառենախոսությունը հիմնահարցի ուսումնասիրության առաջին հասազմագլուխ դրան և արժանի է դրվատանքի:

Անտարակույս աշխատանքը զերծ չէ նաև թերություններից և բացակայություններից:

1. Մեր կարծիքով, հետազոտության ժամանակագրությունը՝ ընկալվելով առանձնացումը՝ V-VII դդ., VIII-XI դդ., XII-XV դդ. պատմագիտական հիմնադրման չի ենթարկվել:

2. Ատենախոսության առաջին գլուխը հույն հեղինակներ և ամենափոքրիկ մասով ծանրաբեռնված է:

3. Ատենախոսության երկրորդ գլխում՝ վաղ շրջանի հայ հեղինակների մասնատրական հայրաբանության ազդեցությունը դիտարկելիս, ցանկեր կլինակ ազգի մանրամասն համեմատել ժամանակի ընկալման եփրեմ Ասորու և այլ ցանկերով՝ Վերջի Կողբացու դրույթների հետ:

4. Հաճախ հայ մատենագիրների գրական, գիտական ժամանակագրական վերլուծությունը հպանցիկ է:

5. Անհրաժեշտ էր անդրադառնալ Դվինի առաջին և երկրորդ սկզբնական ժողովների որոշումներին՝ որպես պատմական ժամանակի ընկալման օրինակներ: Ընդհանրապես աշխատանքում քիչ են հիմնահարցի կարևորությունը ազդեցություն պատմական օրինակները:

6. Աշխատանքն ավելի կշահեր, եթե ատենախոսության ծգեստգործում գրականության ցանկում տեղ գտնեին Լևոն Շանինյանի <Մովսես Խորենացիի Պատմության և ժամանակագրություն>, Երևան, 1989, և մյուս աղբյուրների <Հայոց պատմության հիմնական զարգացումը /IV-VIII դդ./>, Երևան, 2010 աշխատությունները:

7. Միջնադարի հեղինակների շարքում տեղ չի գտել Սամուել Անեցու անունը, մինչդեռ նույնպես պատմական ժամանակի ընկալման ու ընդհանրապես ինտելեկտուալ կարևորության առանձնացման լավագույն ջատագույններից է: Իսկ «Հայաստանի Հանրապետության Հանրակրթության և մանկության նախարարության» կողմից «Տիեզերական պատմությանը» պետք էր ավելի շատ անդրադառնալ որպես Հայ իրականության մեջ համաշխարհային պատմության առաջին փորձերից մեկը:

8. Ատենախոսության գիտական և մեթոդական նկատելի մեծ օգուտը մյուսն էլ միևնույն աշխատության վերաբերյալ անընդհատ նշվում է հրատարակության մեջ: Թեև իսկ որոշ հեղինակներ /Քենդերյան Հ.Մ., Ֆինդիկյան Դ.Մ./ հիշատակել են սկզբնաղբյուրների բաժնում: Նկատելի են նաև որոշ ուղղագրական և բովանդակային վաղճանաբանություն, էջ 125 և այլն/:

Անտարակույս, նշված դիտողություններն ու ցանկությունները ավելի ցուտաբար գիտական աշխատանք ունենալու նպատակ են հետապնդում և ամեն մեկն էլ ունի իր ատենախոսի կատարած մեծածավալ աշխատանքը: Արուստյան Զ. շնորհակալություն ցուցաբերելով «Պատմական ժամանակի ընկալումը հայ եկեղեցական մատենագրության մեջ» /Հ. Գրիգորյան/ թեկնածուական ատենախոսությունը պարունակում է գիտական և մեթոդական համապատասխանում է Բարձրագույն դպրոցի գիտության և մեթոդական կողմից ներկայացվող պահանջներին և պատրաստ է հրապարակային պաշտպանության: Ըստ հեղինակն էլ լիովին արժանի է իր հայցած պատմական գիտությունների թեկնածուական «Կրոնի տեսություն և պատմություն /պատմական գիտություններ/» առարկայի թեմատիկ գիտական աստիճանին:

Կարծիքը հաստատված է ամբիոնի 2026 թ. հունիսի 29-ի նիստի 18-րդ /արձանագրություն թիվ 18/:

Խ. Արովյանի անվան ՀՊՄՀ Հայոց պատմության

ամբիոնի վարիչի պաշտոնը

պրոֆ. Է. Գևորգյան

Պատմ. գիտ. թեկնածու Էմմա Գևորգյանի

ստորագրությունը հաստատվում է:

ՀՊՄՀ գիտ. քաղաքական

դոց. Հ. Թումանյան

29.06.2026 թ.